

HAQQ SÖZÜN İSBATIN VERƏN ƏLƏSGƏR
ALASGAR PROVING THE DIVINE WORD
АЛЕСКЕР ДОКАЗЫВАЮЩИЙ БОЖЕСТВО СЛОВА

Aynur CƏLİLOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

celilova1976@mail.ru

Summary

Ashug Alasgar, a prominent representative of ashug literature, enriched the Azerbaijani folk literature and brought a new breath to it. Among the people he was called as a lover of god. This is due to the fact that ashug is fair in the literature. In fact, the name as the lover of god was given to him because he told the divine word about the secrets of the sect. The ashug has used the word combination “I am aware of every science” in this meaning.

The legends about Ashug Alasgar confirm his idea of being aware of the mysterious secrets, understanding the opinion of people and being a lover of god as it is said. Ashug Alasgar can be regarded as the successor of the Azerbaijani Sufi poet Shah Khatai, because he wrote his poems in the form “goshma”, “garayli”, “tejniş”, “mukhammes” in the simple folk language against the background of Shia Sufism’s dogmas in the people’s spirit. Even in his poems dedicated to the beauties, he used Sufi terms, verses of the Quran. In the article Ashug Alasgar’s poems written in the religious content are explained and the samples of stories spread among the people about ashug are given.

Key words: ashug literature, a lover of god, sect, Shia Sufism, legend

Резюме

Выдающийся представитель ашугской литературы ашуг Алескер своим творчеством обогатил и привнес новизну в народную литературу Азербайджана. Среди народа он прославился как ашуг глаголющий божественным словом. В литературе его представляют как ашуг поющий об истине. На самом деле нарекая его именем божественный ашуг, имелось в виду, что он ведал тайнами и правдивыми изречениями сект. Выражение ашуга: «я ведаю всеми науками», было сказано в этом смысле. Предания об ашуг Алескере и о его тайнах, о том, как он предугадывал мысли людей, утверждал истинность божественного ашуга.

Ашуга Алескера можно считать последователем суфийского поэта шаха Хатаи, потому, что все стихотворные формы и размеры такие как, гошма, герайлы, теджнисы, мухаммасы были написаны в народном духе и на фоне догмы шиитских суфиев. Даже стихам посвященным краса-

вицам, он применил суфийские термины, и воспользовался цитатами из Корана.

В статье приведены примеры из преданий об ашуге Алескер, которые были распространены среди людей, и поясняется, что эти стихи написаны в суфии - ирфанском содержании. Прилагается к работе оригинальный текст собранный у сказителя.

Ключевые слова: ашугская литература, божественный ашуг, секта, шиитский суфизм, предание

Göyçə elinin yetirdiyi ustad aşıqlardan biri xalq arasında haqq aşığı kimi tanınan Aşıq Ələsgər Azərbaycan aşığı poeziyasının zənginləşməsində müstəsna rolunu oynayan sənətkarlardandır. Aşığın yaradıcılığı haqqında yazan araşdırıcılar haqq aşığı ifadəsini aşığın ədalətli, haqqın tərəfində olması ilə izah edirlər (8). Haqq aşığı ifadəsinin folkloradakı məna tutumu folklorşünaslar tərəfindən izah olunmuşdur (4, s. 142). Əlbəttə, real həyatda çox aşiq ədalətli, insafli ola bilər və vardır, amma onlara haqq aşığı deyilmir. Haqq aşığı, Aşıq Ələsgərin özünün dediyi kimi haqq sözün isbatını verən, təriqətin yol-ərkanını bilən, mərifət elmindən bəhrələnilib həqiqət mülkünü ucalan aşıqlardır.

Aşıq Ələsgərin haqq aşığı olmasının əlaməti mistik bədə içməsidir. Məhəbbət dastanlarında baş qəhrəmanın bədə içib haqq aşığına çevrilməsi epizodu ilə tanışdır. Bu mistik bədə acı eşq bədəsidir və hər adama bu bədə verilmir. Ancaq ürəyi təmiz, qəlbi saf insanlara verilir. Aşıq Ələsgər də piri əlindən bədə alıb içən, müqəddəs kəlmələr deyən sənətkarlardandır:

Ələsgərəm, mən də içdim bədə hey,
Əbcəd hesabıynan seçdim bədə hey,
Xəstə cismim tab eyləmir bədə hey,
Heç demirsən, gir qoynuna sin, isin (3, s. 99).

Aşıq burada cinas qafiyələrlə özünün haqq aşığı olduğunu diqqətə çatdırır. 1-ci misrada eşq bədəsindən söhbət gedir, onu içən aşiq təsəvvüf elminə, ilahi sirlərə vəqif olub haqq kəlmələri söyləyir, saz çalır, 2-ci misradakı bədədə “ba” və “hey” hərflərinin məna çaları ifadə olunmuşdur, əbcəd hərflərinin ilahi qatında ifadə etdiyi məna açıqlanmışdır. Burada bədə verənin (Hz. Əli “ba” (ب) hərfinin simvoludur) ilahi sifətlər daşdığı təənnüm olunur. 3-cü misrada isə bad, külək mənasında işlənmişdir.

Aşıq Ələsgər təsəvvüf elminin sirlərini Aşıq Alıdan öyrənmişdir. Aşıq Alı da piri əlindən bədə içən pürkamal haqq aşığıdır:

İçdim mərd əlindən eşqin bədəsin,

Bais oldu canda marağa yazdım.

Canan eşqi can evinə düşəndə

Düşdüm diyar-diyar sorağa, yazdım (2, s. 71).

Aşiq Ələsgər sözdə, fəhmdə ustadı Aşiq Alını keçsə də, onun şeirlərində Aşiq Alının təsiri duyulur. Hətta bir-birinə çox oxşayan qoşma, gəraylılara da rast gəlmək olur.

Aşiq Ələsgərin şeirlərindən aydın olur ki, o da ustadı Aşiq Alı kimi şiə sufisi olmuş, Əli bin Əbu Talibi pir kimi qəbul etmişdir. Aşiq özü bunu əsərlərində dəfələrlə dilə gətirir. Məsələn, “Bəli deyib yol-ərkana gəlmişəm” qoşmasında aşığın işlətdiyi sufi ədəb-ərkanını biz Xətayidə, Yunus Əmrədə, Quşçuoğluda da görə bilirik. Onlar da sazla, sözlə ilahi eşqi tərənnüm edən aşıq-şairlər olmuşlar. Baxmayaraq ki, onlar da sadə xalq dilində qoşma, gəraylı yazmışlar, amma biz onları klassik təsəvvüf şairləri kimi tanıyıyıq. Prinsipial olaraq haqq aşıqları ilə sufi şairlər arasında elə bir ciddi fərq yoxdur.

Aşiq Ələsgərin “Qabaqda” rədifli qoşması təriqət məclisinin təsvirini açmaq baxımından maraqlıdır:

Şəhrin şöləsindən buldum bələdi,
Xoş gəldi xoşuma halı qabaqda
Pir mana göstərdi şah məqamını
Gördüm cəmdi çox cəlali qabaqda.

Neçə taxt qurulub nuri-münəvvər,
Neçəsi zəbərcəd, neçəsi gövhər
Sağda, solda səf-səf yerir mələklər
“Ya hu!”, “ya hu” deyir qulu qabaqda.

“Ya hu!” – deyib bir-birinə uydular,
“Ya mən hu” deyəndə taam qoydular,
Cümlə məxluq yemədilər, doydular,
Qaldı məcməyilər dolu qabaqda.

Neçə sirri gördüm, sirr qaldım aşkar;
Səxavət əhlini yandırmadı nar,
Salavatnan işlər hər dükan-bazar,
Zay oldu dünyanın malı qabaqda.

Dünyada əl çəkmə sövm-səlatdan,
Təmiz ver, qalmasın xüms-zəkatdan.
Ələsgər, xof etmə puli-Siratdan,
İrəhbərdi cənab Əli qabaqda (3, s. 59).

Bu qoşmanın oxşar variantı Aşiq Alı yaradıcılığında da yer almışdır (2, s. 73). Bitkinlik və orijinallıq baxımından qoşma Aşiq Ələsgər üslubuna daha yaxındır. Burada pir deyiləndə təriqət başçısı nəzərdə tutulur, təriqət üzvləri ona tabedir. Şah deyiləndə isə Əli bin Əbu Talib nəzərdə tutulur. Bütün haqq aşıqları Hz. Əlini bu ünvanla çağırmışlar. 2-ci beytdə isə tanrı məqamında qurulan məclis təsvir olunur. Ya hu – O – deyib Allaha xitab edən tərkidünya sufilər ilahi eşqin vəcdindən yeməmiş doyurlar. Dünya malı onların gözündə bir heçdir, yalnız səxavət və Allahı zikr etməklə tanrı məqamına yüksəlmək olar. Nə qədər ki, Cənab Əli qabaqdadır, Sirat körpüsündən qorxmağa dəyməz. Dünya malından xüms (hər bir şiə müsəlmanın üstünə qoyulan vergi, gəlirin 1/5-i), zəkat (gəlirin 1/10-i) verməklə borcunu yerinə yetirən müsəlmanın cəhənnəm qorxusu olmayacaq.

Aşiq Ələsgər şeirlərində hansı təriqətə mənsub olduğunu bildirməyib, amma şeirlərin məzmunundan onun Səfəvi təriqətinə mənsub olması aydın hiss olunur. Bundan başqa “Miskin Abdalnan Şah İsmayıl” dastanında Hüseyn Lələ ilə Şah İsmayıl arasında olan söhbətdən belə məlum olur ki, Göyçə aşıqları Səfəvi təriqətinə mənsub olmuş, şiə suffiliyini təbliğ etmişlər (6, s. 180). Bu fakta əsaslanaraq Aşiq Ələsgərin də Səfəvi təriqətinə mənsub ənənəyə sadiq haqq aşığı olmasına şübhə yeri qalmır. [Heyf, haqq aşıqları yetirən müqəddəs torpağımız Göyçəyə].

Aşığın “Biləsən” rədifli bağlaması sufi ərkanına həsr etdiyi şeirlərindəndir. Bu şeir mənə etibarilə Nəsiminin “Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam” qəzəlinin aşıq tərzində yazılmış variantıdır. Burada həqiqətə çatmaq üçün şəriət elmlərini bilib təriqət yolu gedən sufinin kainat, yaranış haqqında fikirləri ifadə olunmuşdur. Göy, yer, varlıq ağacı, onun budaqları, yarpaqlarının sayı, Əshabi-kəhf dağında qeybə çəkilən yeddi kimsənə, dünyaya meydan oxuyan Süleyman peyğəmbər, İsgəndər Zülqərneyn və onlara qalmayan fani dünyanın puçluğu, ancaq yaradanın əbədi hökmranlığı mövzuları diqqətə çatdırılır. Aşiq bunları bağlama şək-lində təqdim edir. Bu bağlamayı o adam açə bilər ki, təsəvvüf elmindən, təriqət yol-ərkanından xəbərdar olsun. Adətən aşıqlar bir-birini bağlamaq istəyəndə belə mövzulardan suallar verməklə qarşdakının dini və fəlsəfi biliyini yoxlayırlar. Əgər aşığın dünyagörüşü zəngindirsə və ən əsası aşıq haqq aşığıdırsa belə tapmaca şeirin cavabını verib sazını özündə saxlayır. Aşiq Ələsgərlə Aşiq Musanın deyişməsindən aydın olur ki, ikisi də təriqətə mənsub haqq aşığıdır və haqq elmindən xəbərdardır. Aşiq Ələsgər onu sınağa çəkir, dolaşdırmağa çalışır, amma Aşiq Musa özünün kimliyini meydana qoyur:

Oxumuşam həqiqəti,
Mərifətdən halıyam,
Şəriətdən dərs almışam
Təriqəti tanıyam.
İsmimdi Aşiq Musa,
Şahi-Mərdan quluyam

Əhli-ariflər yanında
Min bir cəldədi yüküm (1, s. 213).

Bu deyişmədə Aşiq Ələsgərin əvvəldə ifadə etdiyi fikirlər onun həqiqətən də kamil insan kimi hər elmdən xəbərdar olduğunu ortaya qoyur:

Ələstidən “bəli” dedim,
Nə xoş kam aldı yüküm
Beş gözəlin aşıqiyəm,
Vəsfi camaldı yüküm

Həm dərinədi, həm dayazdı,
Həm acıdı, həm şirin,
Zəhmətdə zəhri-hələhil,
Ləzzətdə baldı yüküm (1, s. 211).

Ələstidən bəli dedim – ifadəsi aşığın dilində tez-tez işlənir. Bu ifadə başqa türk sufilərinin dilində də vardır. Bu ifadə Qurandan götürülmüşdür. Quran ayəsinə görə Allah insanlara: “Mən sizin rəbbiniz deyiləmmi?” (Ələstu rəbbikum?) – deyə soruşmuş, insanlar cavabında: “Bəli” (Qalu bəla) demişlər (Əraf, 172). “Beş gözəlin aşıqiyəm” – dedikdə isə islam peyğəmbəri Məhəmməd və ondan sonra islam ümmətinə başçılıq edən dörd xəlifə (Əbubəkr, Ömər, Osman, Əli) nəzərdə tutulur. Aşiq: “vəsfi-camaldı yüküm” – deməklə bu dünyada vəzifəsinin insan üzünü vəsf etmək olduğunu bildirir. İnsan üzünü Allaha bənəzədən sufilər haqqın insanda təcəlli etdiyinə inanırdılar. Ənə-əl-həqq ifadəsi də buradan meydana çıxmışdır. Haqq yolunun dərinədi, dayazı olduğu kimi, şirini və acısı da var, min əziyyət hesabına başa gələn bu eşqin dadı bal kimi şirindir.

Aşiq Ələsgərin elə şeirləri var ki, onların təfsiri, açılması bir kitab həcmində olar. Sufi fəlsəfəsini, təriqət ehkamlarını sadə, axıcı xalq dilində ifadə etmək hər aşığın işi deyil. Təkcə təriqət elmlərini öyrənmək, islam dininin vacib əməllərini yadda saxlayıb əməl etmək, kamilliyə çatmaq üçün sufinin etməli olduğu ibadət üsullarını həyata keçirmək özü bir ömür istəyir. Bu qədər biliyin sahibinə necə savadsız demək olar? Böyük türk sufiləri – Yunus Əmrə, Nəsimi, Xətai, Quşçuoğlunun savadı nə qədərdirsə, Aşiq Ələsgərinki də o qədərdir.

Aşıq Ələsgər gözəllərə həsr etdiyi şeirlərində də sufi ədəb-ərkanına sadıq qalmış, gözəlin hüsnünü tanrı təcəllası hesab etmişdir. Məsələn, onun Xurşuda, Həcərə, Gülpəriyə, Telliyə və b. yazdığı şeirlərdə gözəlin üzünü haqqa bənzətdiyini görə bilirik. Aşığın Həcərlə deyişməsindən bir parçaya baxaq:

Həcər xanım, qaşın gözün təhrində
Xətt yazsam, Quranda ayə düşərmi?
Götürsən niqabı mah camalınnan
Hüsnün nuri-təcəllaya düşərmi? (1, s. 355)

Bu şeirdə aşıq Fatihə surəsinə işarə edərək gözəlin üzünün xətlərinin Quran ayəsində əks olunduğuna diqqətə çəkir. İnsan üzündə yeddi xətt tük cizgisi var və Fatihə surəsi də yeddi ayədir. Gözəlin iki qaşı, dörd kirpiyi və saçı yeddi xətdir, bu uyğunluq Quran ayələri ilə üst-üstə düşür. Gözəlin üzündən örtük götürülsə onda olan gözəlliyin Allahın nurundan ibarət olduğu bəlli olar.

Aşıq Ələsgərin nəvəsi İ.Ələsgər aşığın nəslindən olan adamların intuisiyalı, hər şeyi qabaqcadan hiss eləmək qabiliyyətinə malik olduğunu yazır (7, s. 10, 19). Aşıq Ələsgərin ulu babası Talıbxan xalq arasında pir, şeyx kimi tanınmış və onun ocağı müqəddəs hesab olunmuşdur. Xalq arasında onun evinə “Talıbxanın maral gələn ocağı” deyirmişlər (7, s. 11). Maral türk ovçuluğunda totem heyvan sayılır. Xalq inancına görə marallar ancaq seyid, şeyx, pir ocağına gedir, hətta kəsilmək üçün də maral ruzi olaraq öz ayağı ilə şeyxin qapısına gedir. Bu rəvayətə əsaslanaraq Aşıq Ələsgərin babasının sufi şeyxi olduğunu və ondakı övliylik əlamətlərinin irsən nəvəsinə keçdiyini söyləyə bilərik. Aşığın nəsil şəcərəsinin Səfəvilərə qədər uzandığı da danışılan rəvayətlər arasındadır (5, s. 3).

Aşığın şeirlərindən məlum olur ki, həyatda bəxti gətirməyib, dul, tənbel, deyingən arvad almalı olub, o da ürəyincə olmayıb. Bu, taleyin hökmüdür: əsl məhəbbətlə sevən haqq aşıqları sevgisinə qovuşmur, Kərəm, Qəmbər, Qurbani, Məcnun eşq bədəsinə içib eşqin vüsəlini dadmayan aşıqlardır. Aşıq Ələsgər də butası Səhnəbanıya qovuşmadan eşq oduna yana-yana kül olur, amma onun yanmağını adi adamlar görmür:

Kamil ovçu ölməyincə usanmaz
Əldən qoymaz belə sərxoş maralı
Eşq oduna yanan aşkara yanmaz
Pünhan-pünhan mənim kimi saralı (1, s. 57).

Ələsgər bütün yaradıcılığı ilə özünün haqq aşığı olduğunu sübuta yetirib, özünün dediyi kimi pürkamal, ədəbli, sözünün qədir-qiyətini

bilən, abırlı-həyalı, insafli, ədalətli, təmiz ürək və əməl sahibi olduğunu, şəriətində imanlı, təriqətində sədaqətli olduğunu göstəribdir:

Ələsgər, haqq sözün isbatın verə,
Əməlin mələklər yazar dəftərə,
Hər yanı istəsə baxanda görə,
Təriqətdə bu sevdalı gərəkdi (1, s. 50).

Nəticə. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı Azərbaycan aşıq ədəbiyyatının parlaq səhifələrindən biridir. Aşığın haqqında qoşulmuş dastan və rəvayətlərdən aydın olur ki, söz qoşmaqda, cinas yaratmaqda, dərin fəlsəfi məzmunlu şeirlər söyləməkdə ona çatan olmazmış, onunla söz güləşdirməyə heç kimin gücü yetməmiş. Xalqın xeyirini, şərinə yola salan el aşığı, el ağsaqqalı olduğuna görə, ağızından çıxan hər kəlməsi tutarlı olduğuna görə ona Dədə Ələsgər demişlər. Aşıq butasına qovuşmamış və bu həsrəti həmişə ürəyində gəzdirmişdir. Aşıq Ələsgərin getdiyi məclislərdə onun haqq aşığı olduğunu sübut edən əhvalatlar çox olmuşdur. Onlardan biri də Naxçıvanda olan əhvalatdır ki, burada orijinal variantı verilmişdir.

Aşıq Ələsgər sələfləri Aşıq Alının, Yunus Əmrənin, Xətayinin, Quşçuoğlunun davamçısıdır. Onun həm təriqət, həm də yaradıcılıq baxımından Xətayiyə daha çox yaxın olduğu hiss olunur. Aşıq Ələsgər Səfəvi təriqətinə mənsub olmuş və şeirlərində şiə sufiliyini təbliğ etmişdir. Qoşma, gəraylı, müxəmməs, təcnislərində sufi terminlərindən sıx-sıx istifadə etmişdir. Gözəllərə həsr etdiyi şeirlərində ilahi nurun gözəlin üzündə təcəlli etməsini sadə aşıq şeiri üslubunda diqqətə çatdırmışdır. Aşıq Ələsgərin dədə-babası xalq arasında hörmət qazanmış, seçilmiş adamlar olmuşlar. Aşıq Ələsgərin ulu babası Talıbxanın övliyalıq əlamətlərinin nəvəsinə, nəvəsi Ələsgərdən də sonrakı nəslə keçməsi danışılan rəvayətlər arasındadır.

QAYNAQLAR

1. Aşıq Ələsgər. Bütün əsərləri. Bakı, Ol MMC, 2014, 504 s.
2. Aşıq Alı. Əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2006, 192 s.
3. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, Lider, 2004, 400 s.
4. Bəydili Cəlal. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı, Elm, 2003, 418 s.
5. Ələsgər ocağı. Şeirlər. Bakı, Yazıçı, 1991, 304 s.
6. Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Bakı, Səda, 2001, 700 s.
7. İslam Ələsgər. Ələsgər ocağı ilə bağlı yaradılmış dastan-rəvayətlər haqqında. Bakı, Nurlan, 2007, 188 s.
8. <http://goyce.az/news.php?id=258>.